UDK 811.163.6’282’373.7
Vera Smole
Filozofska fakulteta v Ljubljani

GEOLINGVISTIČNA PREDSTAVITEV IZBRANIH FRAZEMOV S SESTAVINO *ROKA* V SLOVENSKIH NAREČJIH

Frazemi kot enote v govorčevem spominskem slovarju imajo z zemljepisnega gledišča, enako kot leksemi, v narečjih svoja področja, na katerih živijo v enakih ali različnih pomenih in morfosintaktičnih zgradbah. V prispevku želimo to prikazati na desetih lingvističnih kartah s komentarji; in sicer na primeru izbranih frazemov s sestavino *roka*, ki so bili zapisani v 32 slovenskih krajih (dva sta zamejska) z različnih narečnih območij. Izvedena je tudi primerjava glede na obstoj frazemov v dveh zvrsteh slovenskega jezika ter v drugih (zlasti slovanskih in stičnih) jezikih (in narečjih).

Phrasemes as units in the speaker’s mental glossary have, from geographical point of view, similarly to lexical items, their areals in dialects, in which they exist in the same or different meanings and morphosyntactic structures. The author aims to demonstrate this on ten linguistic maps with commentary, i.e., on the example of selected phrasemes with the component *roka* ‘hand’, collected in 32 Slovene locations (two from outside of the borders of Republic of Slovenia) in various dialectal areas. She also compares the existence of these phrasemes in two social variants of Slovene and in other (particularly Slavic and contiguous) languages (and dialects).

Ključne besede: geolingvistika, narečna frazeologija, frazemi s sestavino *roka*, primerjalna analiza frazemov, slovenska narečja

Key words: geolinguistics, dialectal phraseology, phrasemes with the component *roka* ‘hand’, comparative analysis of phrasemes, Slovene dialects

1 Uvod. Frazemi kot enote v govorčevem spominskem slovarju imajo z zemljepisnega gledišča, enako kot leksemi, v narečjih svoja področja, na katerih živijo v enakih ali različnih pomenih. Zgradba frazemov, ki se razteza od predložne do (več)stavčne zveze, omogoča znotraj istega frazema veliko zapolnitveno in pomensko variiranje, zato nas zanima, ali tako variiranje v narečjih obstaja, ali variante tvorijo areale, kateri segmenti frazema so najbolj variabilni oz. na kateri jezikovni ravnini. Zanimajo nas tudi vzroki variabilnosti (v kolikor jih je mogoče ugotavljati), npr. arhaičnost govora, medkodna (večji/manjši vpliv knjižnega ali cerkvenega jezika), mednarečna ali medjezikovna prepletanja ipd. Posebej nas zanima tudi razmerje med narečnimi (v narečju) in knjižnimi (v knjižnem jeziku) frazemi, njihova prekrivnost in različnost, nato pa obstoj teh frazemov v drugih slovanskih pa tudi stičnih jezikih (in narečjih).

1.1 Terenska raziskava in zapis gradiva. Terenska raziskava v 32 slovenskih krajih (2 sta zamejska) z različnih narečnih območij[1] je bila izvedena na klasičen način

[1] Teh 32 krajev torej tvori mrežo oštevilčenih točk na jezikovni karti (zemljevidu); številkam pripadajoči kraji so navedeni v opombi 4, in sicer v naslednjem zaporedju: vas, morebitni zaselek (okrajšano *zas.*), pošta (*p.*) in občina (*ob.*); v dveh primerih imamo zapis frazemov v treh (točka 27) oz. dveh (točka 29) zaselkih oziroma vaseh, ki pripadajo istemu krajevnemu govoru in so iz tega razloga združene. Zatem so navedeni

zbiranja gradiva z namenom geolingvistične predstavitve, tj. s pomočjo neke vrste vprašalnice.[2] To je tvoril nabor 75 pomensko razloženih knjižnih frazemov s sestavino »roka« (Kržišnik 1990),[3] dopolnjen s frazemi in besedilnimi narečnimi zgledi, dobljenimi s terensko raziskavo v enem kraju (točka 17, Smole, neobjavljeno gradivo). Gradivo so večinoma zbirali študentje 3. in 4. letnika slovenistike v okviru izbirnega diplomskega seminarja po temeljitih predhodnih pripravah.[4] Posnetke vodenih inter-

(glavni) informatorji z letnico rojstva, na koncu pa še zapisovalec/-ka in leto zapisa – povečini so to študentje, ki se jim za izdaten trud lepo zahvaljujem. Še posebej se zahvaljujem sodelavcema, dr. Mateju Šekliju za zapis točke 3 in dr. Danili Zuljan Kumar za zapis točke 4, ki sta mrežo točk na zahodu pomembno dopolnila. – Pripomniti moram, da je mreža krajev nastala glede na krajevni izvor študentov, ki so zapisovali frazeme v svojem domačem ali njim bližnjem narečnem govoru, zato ti niso prostorsko enakomerno razporejeni.

[2] Tu se ne ukvarjamo z vprašanjem, kako do narečnega frazeološkega gradiva sploh priti, ampak preizkušamo, kaj se da dobiti z najbolj razširjeno metodo zbiranja gradiva za narečne atlase, to je z vodenim pogovorom na osnovi predloge oziroma vprašalnice z oštevilčenimi vprašanji, pri čemer se tudi v primeru zbiranja frazemov sprašuje s pomočjo opisa pomena, direktno vprašanje po frazemu tipa »Ali bi rekli tako?, Poznate ta frazem?« pa je zadnja izbira, ki zahteva še posebno pozornost spraševalca v smislu ločevanja poznavanja oz. razumevanja frazema pri informatorju od njegove dejanske rabe oz. vključenosti v sistem narečnega govora. Takšno izhodišče (z vprašalnico) je nujno za istovetnost dobljenega gradiva in nadaljnji prikaz na karti. Tak način zbiranja frazemov sem preizkusila najprej sama (prim. Smole: referat v Zagrebu 2004, v tisku), do sedaj pa že tudi večje število študentov in trije raziskovalci. Vsi ugotavljamo, da nam na ta način marsikateri frazem »uide«, da pa, zlasti potrpežljiv, pogovor pri informatorjih sproti vzbuja asociacije tudi na frazeme, ki jih ni v vprašalnici ali jih trenutno ne zbiramo (npr. z drugačnimi sestavinami, v enakem ali čisto drugačnem pomenu), a zbirko počasi in vztrajno polnijo.

[3] Frazemi so bili oštevilčeni s številkami od 1 do 75, zato so vedno navedeni za to pripadajočo jim številko. Seznam frazemov z razlago in zgledi bi zavzel preveč (omejenega) prostora, da bi ga prispevku lahko priložili v celoti. Naj na tem mestu opozorim na dejstvo, da vprašalnica ne obsega vseh slovenskih frazemov s to sestavino (tak nabor niti ne obstaja) in da razlaga frazema (morda tudi njegova oblika) ni vedno strokovno optimalna; največkrat je prevzeta iz Kržišnik 1990, včasih je povzeta po SSKJ ali skombinirana iz obojega, včasih gre za moj prevod razlage hrvškega frazema iz SHF ipd., skratka – vprašalnica je imela zgolj pragmatičen namen: z njeno pomočjo zbrati čimveč narečnih frazemov s sestavino »roka«.

[4] **1** Ukve/Ugovizza, Kanalska dolina, Italija, Rozalija Zelloth, roj. 1936, zapis: Vera Smole in Matej Šekli, 2006; **2** Soča, p. in ob. Bovec, Pavla Flajs, roj. 1928, zapis: Tjaša Komac, 2006; **3** Jevšček, p. Idrsko, ob. Kobarid, Leopold Šekli, roj. 1939, Alma Pavla Šavli, roj. 1941, zapis: Matej Šekli, 2005; **4** Medana, p. Dobrovo, ob. Brda, Olga Zuljan, roj. 1940, Rudi Zuljan, roj. 1938, zapis: Danila Zuljan Kumar, 2008; **5** Puče, zas. Pribci, p. in ob. Šmarje, Justina Pribac, roj. 1932, Ivan Pribac, roj. 1923, Ada Škrbina, roj.1962, zapis: Barbara Škrbina, 2006; **6** Stara Fužina v Bohinju, p. Bohinjska Bistrica, ob. Bohinj, Matilda Rozman, roj. 1931, Alojzija Rozman, roj. 1932, zapis: Urša Skobrne, 2007; **7** Bohinjska Bela, p. Bohinjska Bela, ob. Bled, Mina Kunšič, roj. 1925, zapis: Marjeta Burja, 2006; **8** Predoslje, p. Predoslje, ob. Kranj, Neža Oven, roj. 1917, in Urška Ovsenik, roj. 1950, zapis: Darja Ovsenik, 2008; **9** Zabrekve, zas. Brezovnica, p. Selca, ob. Železniki, Milka Pogačnik, roj. 1953, zapis: Mateja Potočnik, 2007; **10** Žubejevo, p. in ob. Kamnik, Maks Resnik, roj. 1935, Marija Resnik, roj. 1937, Marjan Resnik, roj, 1962 zapis: Irena Kotnik, 2005; **11** Zgornji Tuhinj, p. Laze v Tuhinju, ob. Kamnik, Cilka Jeglič, roj. 1961 zapis: Monika Jeglič, 2007; **12** Glince, Mestna občina Ljubljana, Marija Babnik, roj. ?, Valentin Zibelnik, roj. ?, zapis: Luka Zibelnik, 2005; **13** Poljane, p. Poljane, ob. Gorenja vas–Poljane, zapis: Maja Šturm, 2007–2008; **14** Bevke, p. Log pri Brezovici, ob. Vrhnika, Marija Perko, roj. 1948 zapis: Špela Perko, april 2007; **15** Retje, p. Loški Potok, ob. Ribnica, Marjeta Anzeljc, roj. ?, zapis: Marija Anzeljc, 2004; **16** Korita pri Dobrniču, p. Dobrnič, ob. Trebnje, Jože Petek, roj. 1948, Darinka Petek, roj. 1955 zapis: Urška Petek, 2006; **17** Vesela Gora, p. in ob. Šentrupert, Slavka Kovač, roj. 1940, zapis: Vera Smole, 2003; **18** Zameško, p. in ob. Šentjernej, Marija Jordan, roj. 1944, zapis: Sabina Jordan, 2007; **19** Semič, p. in ob. Semič, Marija Jakša, roj. 1925 in Tončka Mihelčič, roj. 1925, zapis: Anica Jakša, 2008; **20** Griblje, p. Gradac, ob. Črnomelj, zapis: Marta Križan, 2007; **21** Kuželj, zas. Laze, p. Vas, ob. Fara, Anja Kazale, roj. 1985, Alojzij Špoler, roj. 1933, zapis: Anja Briški, 2007; **22** Litija, p. in ob. Litija, Mimi Smrekar, roj. 1935, Vanja Arhnaver, 2006; **23** Prapreče, zas. Orlek, p. Zagorje,

vjujev sem natančno preverila in bila pozorna tako na pomensko kot na zgradbeno in fonološko podobo frazemov in kratkih besedilnih zgledov. Prineseni posnetki so bili ali posnetki prvega pogovora z informatorjem/-ji ali pa so nastali po predhodnih pripravah; prvi so trajali od pribl. od 60 do 90 minut, drugi od 30 do 45. Prednost prvih je bila, da sem zlahka tudi sama ugotovila živost in natančen pomen frazema pri konkretnem govorcu, prednost drugih pa časovni prihranek, medtem ko sem se glede drugega morala zanesti na opredelitve študentov. Pri posamezni raziskavi so sodelovali do trije govorci, ki so bili izbrani po kriteriju »idealnega govorca določenega krajevnega govora«. Kot pri vsaki tovrstni raziskavi je možna delna idiolektalnost, okrog 90% prekrivnost rabe in pomena frazemov v krajih, kjer je bila raziskava izvedena večkrat, z različnimi govorci in/ali različnimi zapisovalci ter ponovitve v bližnjih ali oddaljenejših krajih pa daje tako zbranemu gradivu zadovoljivo relevantnost. Po izkušnjah z zbiranjem narečnega fonološkega, morfološkega, leksično-besedotvornega in besedilnega gradiva lahko rečem, da je načrtno zbiranje in analiziranje frazeološkega gradiva zdaleč najzahtevnejše.

1.2 Mreža točk. Mreža 32 točk (T01–T32), kjer so bili frazemi zapisani, je nastala dokaj naključno in je posledica krajevnega izvora študentov, ki so v raziskavi sodelovali, oziroma njihovih izbranih informatorjev. Za celostno geolingvistično predstavitev frazemov v slovenskih narečjih bi vsekakor potrebovali obsežnejšo in narečno bolj uravnoteženo mrežo krajev, zato ima prispevek – glede na dosedanjo odsotnost take predstavitve – predvsem namen ugotoviti, ali je frazeme sploh smiselno in možno tako obravnavati in kako se tega lotiti.

2 Geolingvistična predstavitev izbranih frazemov. Izmed 75 frazemov, po katerih smo spraševali na terenu, je tu izbranih deset frazemov, ki so še posebej zanimivi za kartografsko obdelavo.[5] Zaradi redke in prostorsko neuravnotežene mreže krajev je uporabljena znakovna tehnika tudi na kartah, kjer bi bila možna izoglosno-napisna. Upoštevana so splošna pravila kartografiranja, in sicer: različnost frazemov je na karti predstavljena z različnimi osnovnimi znaki (geometrijskimi liki), notranje variiranje pa z različno zapolnitvijo. Za pomenska odstopanja je izbrano šrafiranje ploskve okrog

ob. Trbovlje, Jožica Petek, roj. 1956, zapis: Tomaž Petek, 2005; **24** Ponikva pri Žalcu, zas. Vrhe, p. in ob. Žalec, Fanika Vasle, roj. 1948 zapis: Primož Vasle, 2008; **25** Radvanje, p. in ob. Maribor, Ivan Butolen, roj. 1942, zapis: Katja Pistor, 2006; **26** Mežica, p. in ob. Mežica, Ana Smrečnik, roj. 1947, zapis: Nina Petek, 2007; **27** Prevalje (na Produ, Kot), p. in ob. Prevalje , Marija Kordež, roj. 1925; Amalija Pori, roj. 1926, zapis: Mojca Hrvatin, 2006, in: Eva Radič, 2007; **28** Zgornja Kapla, p. Kapla, ob. Podvelka, Ivan Rihter, roj. 1932, zapis: Mateja Rihter, 2007; **29** Sveti Jurij ob Ščavnici in Grabšinci, p. in ob. Sv. Jurij ob Ščavnici, Franc Štuhec, roj. 1936, Frančiška Štuhec, roj. 1932, in Jože Tišler, roj. okrog leta 1950, zapis: Klavdija Bec, 2007–2008; **30** Cven, p. Cven, ob. Ptuj, Anton Kosi, roj. 1949, Jaka Sabotin, roj. 1951, Miran Puconja, roj. 1949, zapis: Mateja Kosi, 2005; **31** Bakovci pri Murski Soboti, p. in ob. Murska Sobota, Terezija Prkič, roj. 1932, zapis: Aleksandra Ivanšek, 2008; **32** Gornji Senik/Felsőszölnök (Porabje, Madžarska), Francek Mukics, roj. 1952, zapis: Dušan Mukics, 2006.

[5] Tako ozek izbor je narejen zaradi prostorske omejitve tega prispevka, sicer pa so zelo povedne kartografske predstavitve tudi večine drugih frazemov.

številke in znaka. Druge oznake so predstavljene v legendi za vsako karto posebej.[6] Komentar h kartam je podan v tem poglavju; nanaša se na samo vsebino karte pa tudi na morebitne probleme, ki so nastali v postopku pridobivanja gradiva (ali zaradi »vprašalnice«, načina spraševanja, razumevanja odgovorov ipd.).

Karta št. 1: (1) *(ne) imeti čistih rok* ʻ(ne) biti kriv’.[7] V pomenu ʻbiti kriv’ se dvanajstkrat pojavi frazem *ne imeti čistih rok* (v T32 s tožilnikom) in še trikrat z leksično varianto *ne imeti čednih rok* ter dvakrat frazem *imeti zamazane oz. umazane roke*. Ni jasno, ali je v točkah, kjer se pojavi frazem *imeti čiste roke* oz. *imeti čedne roke*, ki izraža nasprotni pomen ʻbiti kriv’, v rabi tudi frazem za pomen ʻne biti kriv’. Za istovetne odgovore bi morala biti frazema v vprašalnici ločena. Karto predstavljamo kot primer prikaza precej redkega frazema, morda zastarevajočega (primerjaj trikratno označenost »starinski«), z nekaj notranje variantnosti.

Izbrano gradivo:[8] T12: Nìːma čìːstəx rǫ̀ːk, kə tajíː. Ma umàːzane rukẹ̀ː. T15: Íːmam čìːste rokìẹ. T20: ˈKaːj se bo ˈdełał ˈfiːn, i ˈuːn ˈima zaˈmaːzane ˈruǫke. T27: Spˈlox ni kaj kˈriːų, ˈoni pa pˈraːjjo, da ˈnima ˈčistẹx ˈrǫːk. T28: ˈČiːma ʻnima’ ˈčẹːdnix ˈřòːk. T32: ˈNema ˈčiːste roˈkẹː.

Ujemanje knjižnih in narečnih frazemov je precejšnje, variantnost pa predvsem na leksični ravni. Frazemi *ne imeti čistih rok*, *imeti čiste roke* in *imeti umazane roke*, ki so posredno biblijskega izvora (po *umiti si roke* /*kot Pilat*/), so v taki ali drugačni podobi znani večini evropskih jezikov, odsotnost ali majhna prisotnost v njihovih narečjih ter tolikšna variantnost pa nakazujeta, da vsaj v govorjenem jeziku ne spadajo med najbolj frekventne. Narečnim podobne variacije frazema zasledimo tudi v drugih jezikih in narečjih.[9]

SSKJ: evfem. *nima čistih rok* ʻje kriv’.[10] K-90 (151):[11] *imeti čiste roke* (tudi zanikano *ne imeti čistih rok*).

---

[6] Za pomoč pri izdelavi osnovne karte in za računalniško kartografiranje se zahvaljujem diplomantu slovenistike Domnu Uršiču. Znaki za kartografiranje so vzeti iz nabora SIMBola, ki je bil narejen za potrebe Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA).

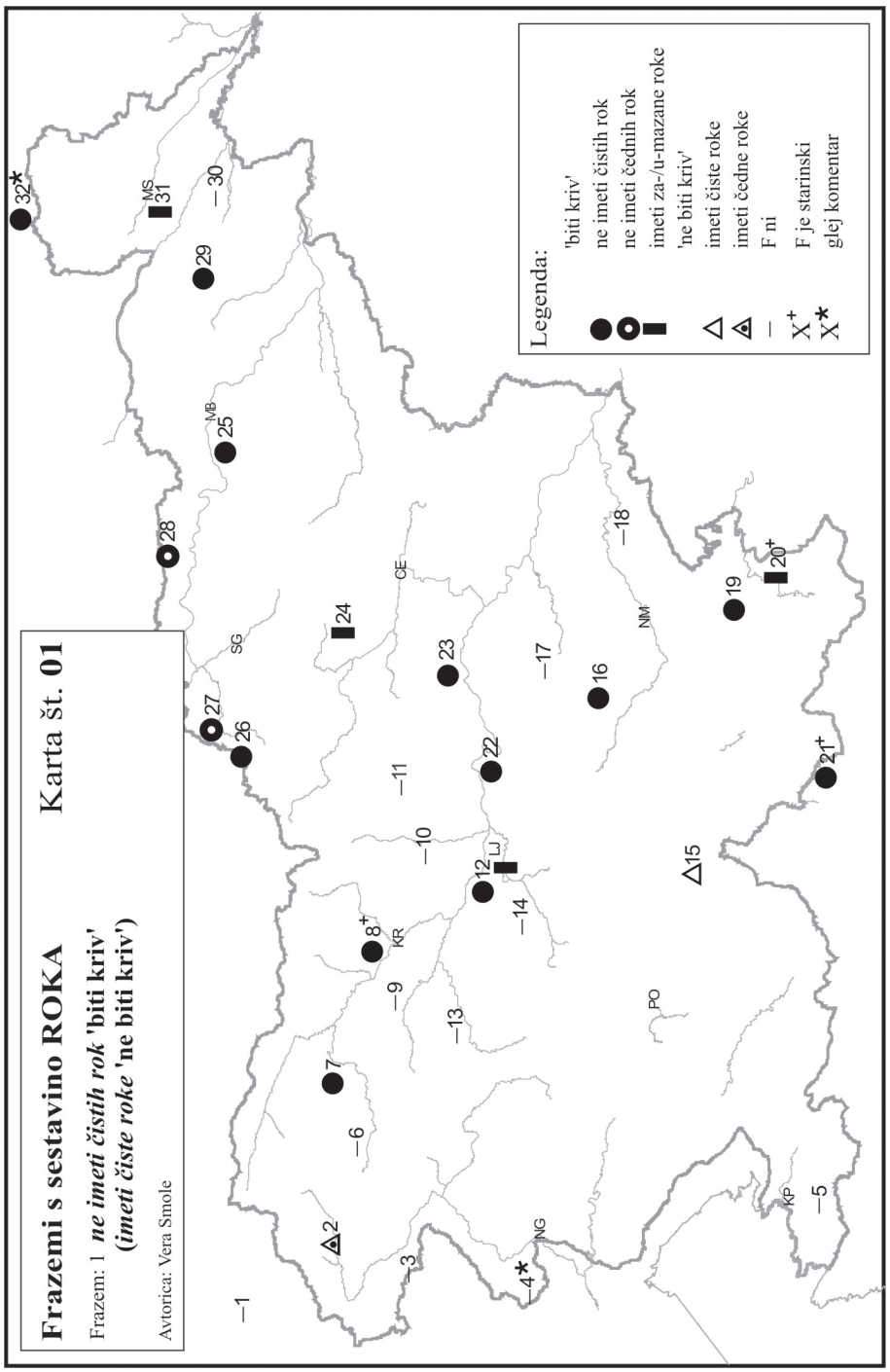
[7] Frazem je namenoma naveden v isti obliki, kot je bil v »vprašalnici«, čeprav gre v tem primeru dejansko za dva antonimna frazema: *ne imeti čistih rok* ʻbiti kriv’ in *meti čiste roke* ʻne biti kriv’. Prav tako je ohranjeno tudi oštevilčenje frazemov iz vprašalnice, tu navedeno v navadnem oklepaju, zaporedje pa je nastalo glede na zapovrstnost izpisov iz literature, zato frazemi niso urejeni po nikakršnem kriteriju.

[8] Narečno gradivo je zapisano z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss.

[9] Vsakemu komentarju sledi izpis iz dveh virov za slovenske frazeme knjižnega jezika, nato za frekventnejše frazeme sosednjih knjižnih jezikov ter samo ponazorjalno še izpis iz dveh frazeoloških slovarjev knjižnih jezikov, tj. Murgoski (ZM) 1994 in Ivčenko, Wölke (I–W) 2004, iz narečnih slovarjev Ivana Tominca (IT) in Ludvika Karničarja (LK) in prispevka o narečni frazeologiji Rakitovca (Istra) Marc Bratina (MB), iz hrvaškega narečnega frazeološkega slovarja Menac-Mihalič (MMM) 2005 ter gradiva iz dveh makedonskih narečnih področij, in sicer dolnjevardarskega in egejskega; če frazem pri slednjih ni naveden, pomeni, da ga v slovarju/gradivu ni.

[10] Ker je za slovenski jezik frazeološki slovar še v pripravi (prim. Keber 2003), navajam kot knjižni frazem iz SSKJ.

[11] K-90 je Kržišnik 1990; v oklepaju je stran, kjer se frazem pojavi.

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 01
Frazem: 1 ne imeti čistih rok 'biti kriv'
(imeti čiste roke 'ne biti kriv')
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
'biti kriv'
ne imeti čistih rok
ne imeti čednih rok
imeti za-/u-mazane roke
'ne biti kriv'
imeti čiste roke
imeti čedne roke
F ni
F je starinski
glej komentar
MB
MS
SG
CE
NM
KR
LJ
NG
PO
KP

Sosednji jeziki:[12] hr. *biti čistih ruku* ili *imati čiste ruke* ʻbiti pošten, pošteno delati (postopati)ʼ HFR: 261; frl. –; it. *avere le mani nette* /imeti čiste roke/ ʻimeti čisto vestʼ oz. *avere le mani pulite* /imeti čiste roke/ ʻbiti poštenʼ; nem. –; madž. *piszkos a keze* /ima umazane roke/ ʻje kriv v nečemʼ.

Drugi jeziki in narečja: ang. *have clean hands* > mak. *racete mu se čisti, ima čisti race* ZM: 57; ang. *have dirty hands* > mak. *valkani mu se racete*, [*valkan mu je gazot* /ima umazano rit, zadnjico/] ZM: 57.

Karta št. 02: (2) *držati roke križem* ʻbiti brez delaʼ. Frazema nimajo v štirih točkah, v eni pa ni odgovora.[13] Največkrat, tj. desetkrat, se pojavi frazem *držati roke križem*, po štirikrat varianti *držati roke navzkriž* in *držati križem rok*, dvakrat *držati roke na križ*, frazem z drugačno glagolsko sestavino *stati križem rok*[14] se pojavi petkrat in samo enkrat *stati roke križem*. Poleg že omenjenih se sestavini »roke križem« pojavljajo še v naslednjih variantah: »v križ« in »na križem« v T03, »križane roke« v T05 in »vzkriž« v T31. V T18 je sklonska oblika odvisna od (ne)zanikane rabe: *On drži križem roke. Ne drži križem rok!* V istem pomenu so bili zapisani še trije frazemi, vsi s sestavino »roka«: *držati roke pod ramo* v T01, *držati roke na riti* v T02, T29 in *držati roke ta bek* ʻstranʼ v T28. Karta predstavlja primer v narečjih dokaj pogostega frazema z veliko notranjo variantnostjo.

Izbrano gradivo: T02: Je dȁržu krí:žę̣m rukię̣. Je dȁržu rukìẹ ta nę̣ rȁt. T03: Drží: ˈkar u̯ krí:ž rokè:, ní:e ˈnič ž ńeˈγa. Dərží: rokè: na krí:š. Dərží: rokè: na krí:žan. T05: Dərˈži: kˈri:žaná ˈro:ká. T12: Namẹ̀:st de-p se ˈkəšəŋga dẹ́:u̯a pərjẹ̀:u̯, je pa rukẹ̀: nau̯skrì:š dȁržou̯. T17: Rà:j dəržį̀: krį̀:žę̣m rùǫ̣k, ku di̯e-p kèj pumá:gau̯. T19: ˈNe ˈru̯o:ki kˈri:žəm ˈdə:ržat, ampak pərsˈku̯o:či pa puˈmu̯o:zi!

Ujemanje med knjižnim in narečnimi frazemi v nekaterih govorih sicer obstaja, vendar opažamo v narečjih veliko variantnost na morfosintaktični ravni. Frazem je pomensko prisoten v večini evropskih jezikov, sestavinsko, ne pa tudi pomensko, se ujema s hrvaškim in italijanskim, na obeh ravneh pa z madžarskim in makedonskim jezikom.

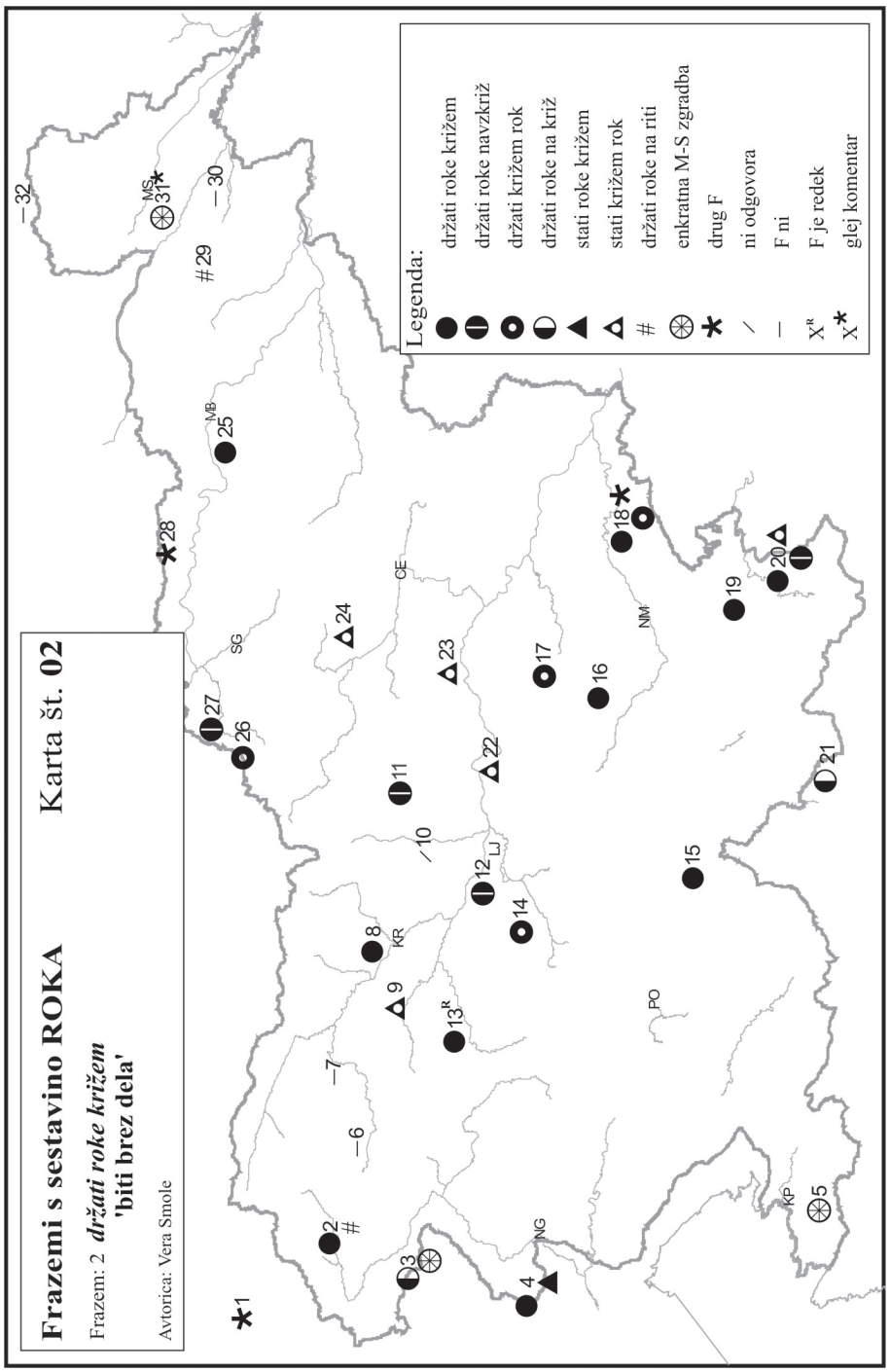
SSKJ: pog. *če le more, drži roke v žepu, križem* ʻlenari, ne delaʼ. K-90(150): *držati roke križem* ʻbiti brez delaʼ.

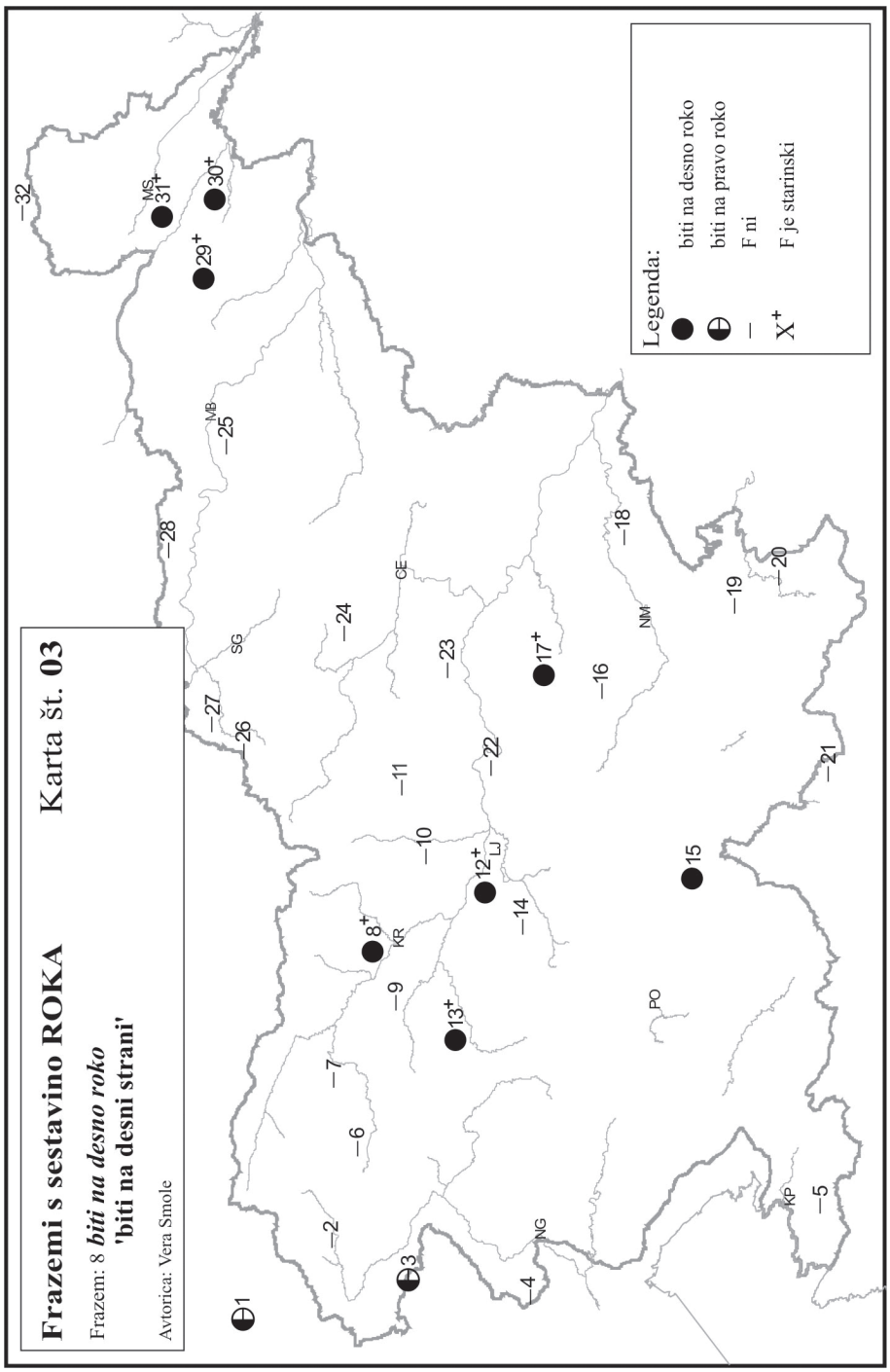
Sosednji jeziki: hr. – [*prekriženih (skrštenih) ruku [sjedeti, čekati]* ʻbrezdelno, pasivno, brez upora [sedeti, čakati]ʼ HFR: 266; frl. – [*stâ cu' lis mans in man*] = it. – [*stare con le mani in mano* /stati/biti z roko v roki/ ʻbiti brez delaʼ, frl. – [*cu' lis mans in grop/bòs* /z rokami na vozel/v pušpanu/na trak, našiv//, *cu' lis mans in bòs* /z rokami na

[12] Za sosednje knjižne jezike so navedeni tisti frazemi, ki so dovolj frekventni, da se pojavljajo tudi v malo obsežnejših dvojezičnih slovarjih. Furlanske ustreznike in dobesedne prevode mi je preskrbel dr. Matej Šekli, za italijanski jezik Karin Marc Bratina, za madžarski jezik pa je to storil Dušan Mukič – vsem trem se za ta dragoceni prispevek najlepše zahvaljujem. Za ustrezen frazem v sosednjem jeziku imamo tistega, ki je ne (samo) pomensko, ampak tudi sestavinsko zelo blizu slovenskemu (za to razvidnost so dodani dobesedni prevodi v poševnih oklepajih); če ujemanja ni na obeh ravneh (sestavinski in pomenski), je to označeno z minusom, frazem pa za njim naveden v oglatih oklepajih.

[13] Za tako opredelitev smo se odločili, ko je bil frazem pri spraševanju pomotoma izpuščen ali pa iz primera in pogovora ni jasno, ali ga dejansko rabijo ali samo razumejo njegov pomen.

[14] Da zveza še ni poprislovljena – v tem primeru bi jo morali pisati skupaj – dokazujeta naglasa na obeh sestavinah, in sicer v vseh govorih, kjer je bila zapisana.

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 02
Frazem: 2 držati roke križem
'biti brez dela'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
držati roke križem
držati roke navzkriž
držati križem rok
držati roke na križ
stati roke križem
stati križem rok
držati roke na riti
enkratna M-S zgradba
drug F
ni odgovora
F ni
F je redek
glej komentar
MS
MB
SG
CE
KR
LJ
NG
NM
PO
KP

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 03
Frazem: 8 biti na desno roko
'biti na desni strani'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
biti na desno roko
biti na pravo roko
F ni
F je starinski
MS
MB
SG
CE
NM
LJ
KR
NG
PO
KP

vozel/ = it. *incrociare le braccia* /prekrižati roke/ 'stavkati, začeti štrajk']; nem. – [*die Hände in den Schoss legen* 'položiti roke v naročje'];[15] madž. *keresztbetett kézzel áll* /stati s prekrižanimi rokami/ 'ne delati ničesar'.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *držət križən roke* 'lenariti' MB:[16] 272, 287; ang. *sit on one's hands* /sedeti na rokah/ > mak. *sedi so skrsteni race* /sedi s prekrižanimi rokami/ ZM: 57; mak. dolnjevardarski g. *(séde) us-skrăsteni răce*.[17]

Karta št. 03: (8) *biti na desno roko* 'biti na desni strani'.[18] Frazem se pojavi samo v de˝setih točkah in kar sedemkrat je označen kot starinski. Nepričakovano pri tem je, da ga poznajo v dokaj osrednjih govorih (dolenjskih in gorenjskih) in tudi osrednjih panonskih. Z narečno ustreznico sestavini »desen« »pravi« (*biti na pravo roko*) in brez oznake starinski je bolj pričakovano znan še v dveh skrajnih severozahodnih govorih. Karta je primer prikaza nenavadne prostorske pojavnosti frazema, ki počasi zamira.

Izbrano gradivo: T12: Na lę́ːvo/dę́ːsno róːko je. T13: Niębna ˈxiša j-na liębva ruóka, če γriębš kodóːl. T15: Je ne léːi̯vo/diębsno rokùọ. T29: Tọta ˈxiːša jä na ˈlęːvọ/ˈdesnọ rọˈkọː. T31: ˈNaša ˈiža jä na ˈdęsnọj stˈråːni roˈkęː f tej ˈvülicį̣.

Frazem je tako v knjižni kot narečni zvrsti slovenskega jezika starinski in bo morda živel dalje le na skrajnem severozahodu z sestavinsko leksično varianto *biti na pravo roko*. Z izjemo italijanščine ga poznajo tudi sosednji jeziki, njegova odsotnost v narečnih virih pa nam verjetno tudi nakazuje dejstvo, da frazem v govorjenem jeziku ne spada med frekventnejše.

SSKJ: star. kmetija leži *na levo roko* od ceste 'na levi strani'. K-90 (145): *(kaj) leži/je na desno/levo roko* 'na desni/levi strani'.

Sosednji jeziki: hr. –; frl.–; it. *a mano destra, dritta* 'desno, na desni', *a mano sinistra, manca* 'levo, na levi'; nem. *zur rechten Hand, zur linken Hand* /na desno roko, na levo roko/ 'desno, levo'; madž. *jobb kéz felől van* /biti na strani desne roke/ 'biti na desni strani'.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *na prà:w rò:q* 'rechts'; *na lé:w rò:q* 'links' LK: 229.

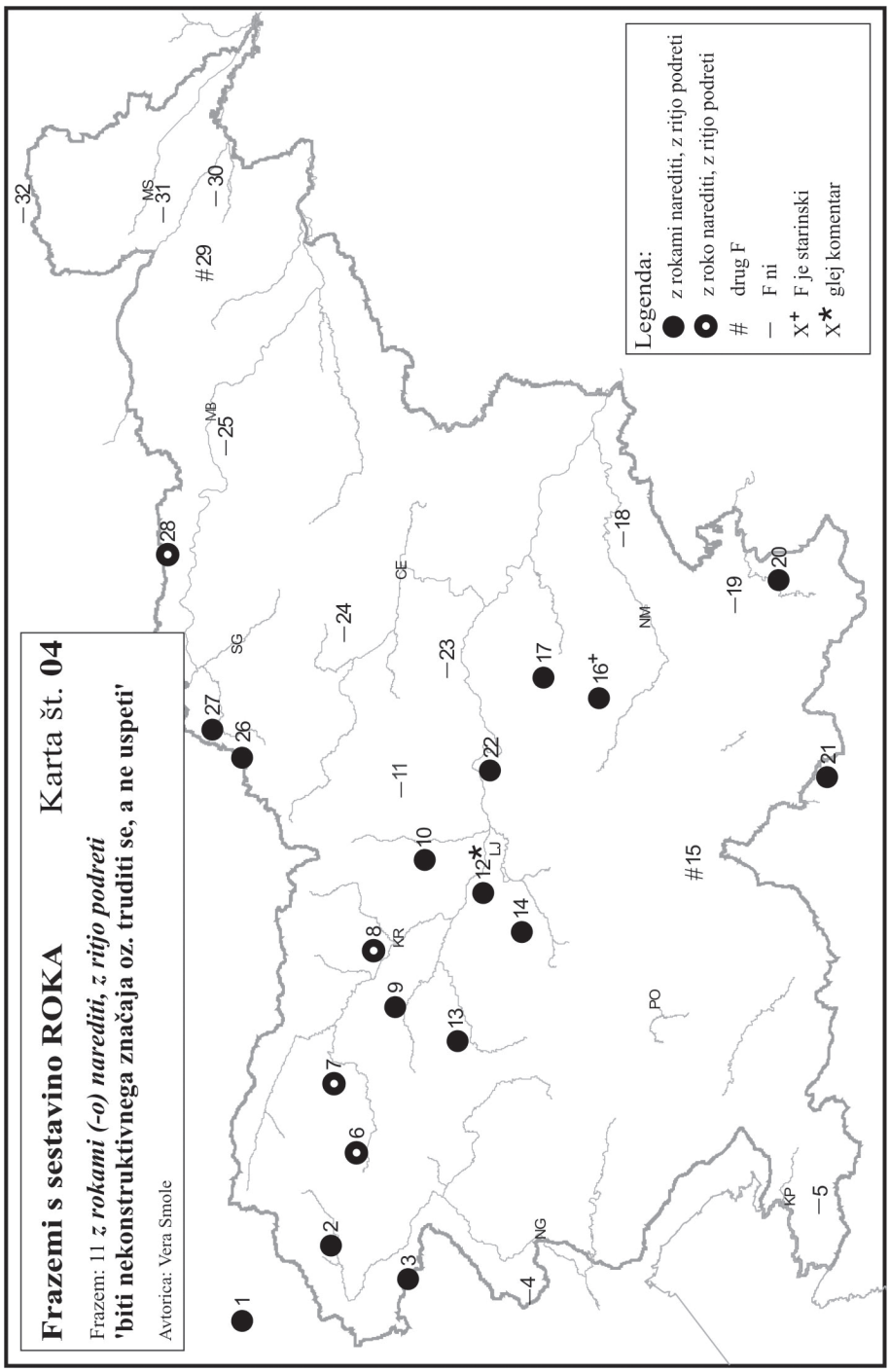
Karta št. 04: (11) *z rokami (-o) narediti, z ritjo podreti* 'biti nekonstruktivnega značaja oz. truditi se, a ne uspeti'. Prevladuje varianta frazema z množinsko obliko sestavine »roka« v razmerju petnajst proti štiri (tri gorenjske in ena koroška točka). Frazem je enkrat označen kot starinski, enkrat (T12) pa je dodana omejitev rabe, in sicer, da se je tako reklo le za ženske. Podoben frazem, *z rokami zidati, z noro pametjo podirati*, je v tem pomenu znan v T29. Karta je primer predstavitve areala frazema, ki zajame osrednji pas govorov od skrajnega severozahoda do skrajnega jugovzhoda in vključuje tako obrobne kot najbolj osrednje govore.

[15] Tako tudi v gornjelužiščini: *ruce do klina złožić (położić, kłasć)* W: 297.

[16] Glej Marc Bratina 2005.

[17] Za makedonski dolnjevardarski govor in makedonske egejske govore mi je posredoval gradivo prof. dr. Kosta Peev, za kar se mu najlepše zahvaljujem. V gradivu egejskih govorov ni bilo nobenega od obravnavanih desetih frazemov.

[18] Kartografiran je bil frazem s sestavino »desen«, ki je prikazal še obstoj leksema »pravi« v tem pomenu; seveda pa obstaja tudi frazem s sestavino »levi« oz. sta ti pomensko ustrezno zamenljivi.

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 04
Frazem: 11 z rokami (-o) narediti, z ritjo podreti
'biti nekonstruktivnega značaja oz. truditi se, a ne uspeti'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
z rokami narediti, z ritjo podreti
z roko narediti, z ritjo podreti
drug F
— F ni
X+ F je starinski
X* glej komentar
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12*
13
14
15
16+
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
KR
LJ
NG
KP
PO
NM
CE
SG
MB
MS

Izbrano gradivo: T01: ˈKọr z rokàːmə narđíː, z rìːtja pađéːre. T17: Kàːr z rakàːm nardl̩ːˈ, pa z rl̩ːtje pudrè. T20: Z roˈkaːmi ˈdẹːła, z ˈriːtjo pa poˈdiːra. T28: Je z ˈŕòːko naˈŕeːdo, z ˈriːtjo pa poˈdaːŕ. T29: Si ˈnekaj z rọˈkåːmi̯ ˈziːdaš, ˈpọtlä pa si z ˈnọrọ ˈpamätjọ pọˈdiːraš.

Frazem je znan samo v govorjenem (narečnem) jeziku, iz knjižnega (če je kdaj bil njegov sestavni del) ga je verjetno izpodrinila (ali pa ni vanj prodrl) sestavina »rit«. Po odsotnosti v sosednjih in drugih jezikih lahko sklepamo, da je to samo slovenski frazem, čeprav mu je zelo blizu tudi madžarski.

SSKJ: –. K-90 –.

Sosednji jeziki: hr. –; frl. –; it. –; nem. –; madž. – [*amit egyik kezével épít, a másikkal lerombolja* – /kar sezida z eno roko, podre z drugo/ ʻtruditi se, a ne uspetiʼ].

Karta št. 05: (67) *tam, kjer bog roko ven moli* ʻv gostilniʼ. Frazem je znan v vseh gorenjskih, koroških in štajerskih (z izjemo T23) ter severnih dolenjskih govorih, kar predstavlja lep, strnjen areal tega frazema. V dveh točkah (T28 in T25) se glagolska sestavina »moli« zamenja z »drži«, enkrat »kjer« v »koder« (T09), v T06 pa sestavina »tam« ni obvezna. Trikrat je frazem opredeljen kot starinski in le v T09 se je informatorki zdelo potrebno poudariti, da je frazem ne samo starinski, ampak tudi olepševalen. Drugačen in z nekoliko drugačnim pomenom, a prav tako s kvalifikatorjem olepševalno, je bil zapisan frazem *iti bohka* ʻbogcaʼ *kušnit* ʻpoljubitʼ v pomenu ʻiti v gostilnoʼ v T14. Karta je primer prostorske predstavitve frazema s strnjenim arealom in obenem frazema, ki bi ga bilo, vsaj s stališča knjižnega jezika, mogoče opredeliti s kvalifikatorjem *starinsko* ali vsaj *raba peša*.

Izbrano gradivo: T09: Гrẹ̀ːm ˈtam, kọ̀ːder Bọ̀ːγ rukọ̀ː ˈvən muˈliː. (star., olep.), T11: ˈTəm səm se usˈtaːvu, kə ˈboːu̯x ruˈkọː vən muˈliː. T12: Səj vẹ́ːš kjẹ́ː se u̯stáːu̯ – ˈtam, kə bọ̀ːx róːko ˈvən mulíː. T25: ˈTam, ko ˈbọːk ˈrọːko ˈvuːn dərˈžiː. T26: ˈLuːmpė pa ˈraːdi ˈxọːdjo ˈtọːta, ko ˈbọːx ˈrọo̯ːko ˈwən moˈliː. T27: So šlẹ ˈtọːta ˈpət, ko ˈBọːx ˈrọo̯ːko ˈu̯ənta moˈliː. T28: ˈTaːm ko ˈbuːək ˈŕòːko ˈvuːnta daŕˈžiː.

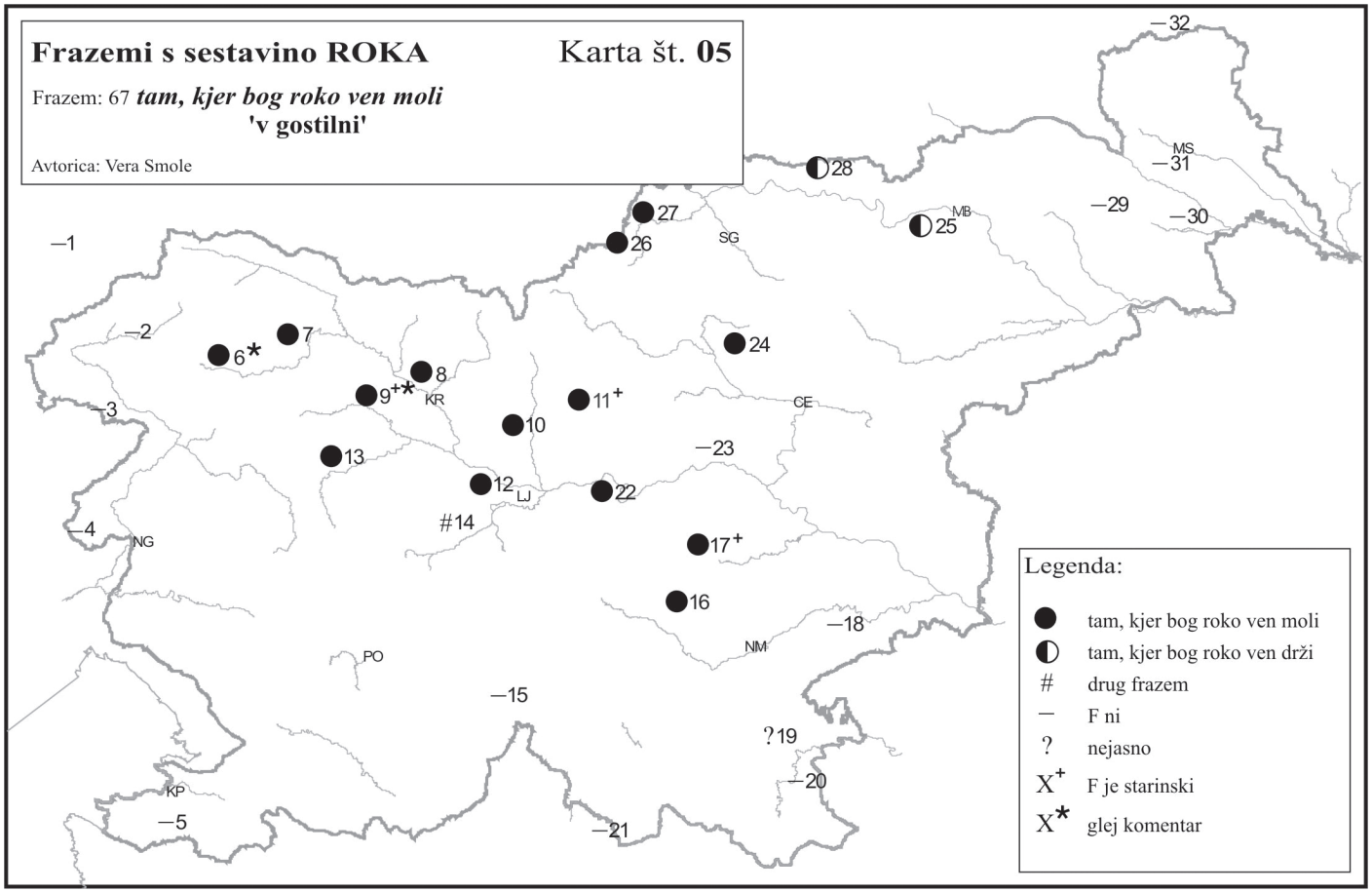
Frazem je (bil) prisoten tako v knjižni kot narečni zvrsti slovenskega jezika, ne pa tudi v sosednjih ali kakem drugem jeziku, je torej samo slovenski.

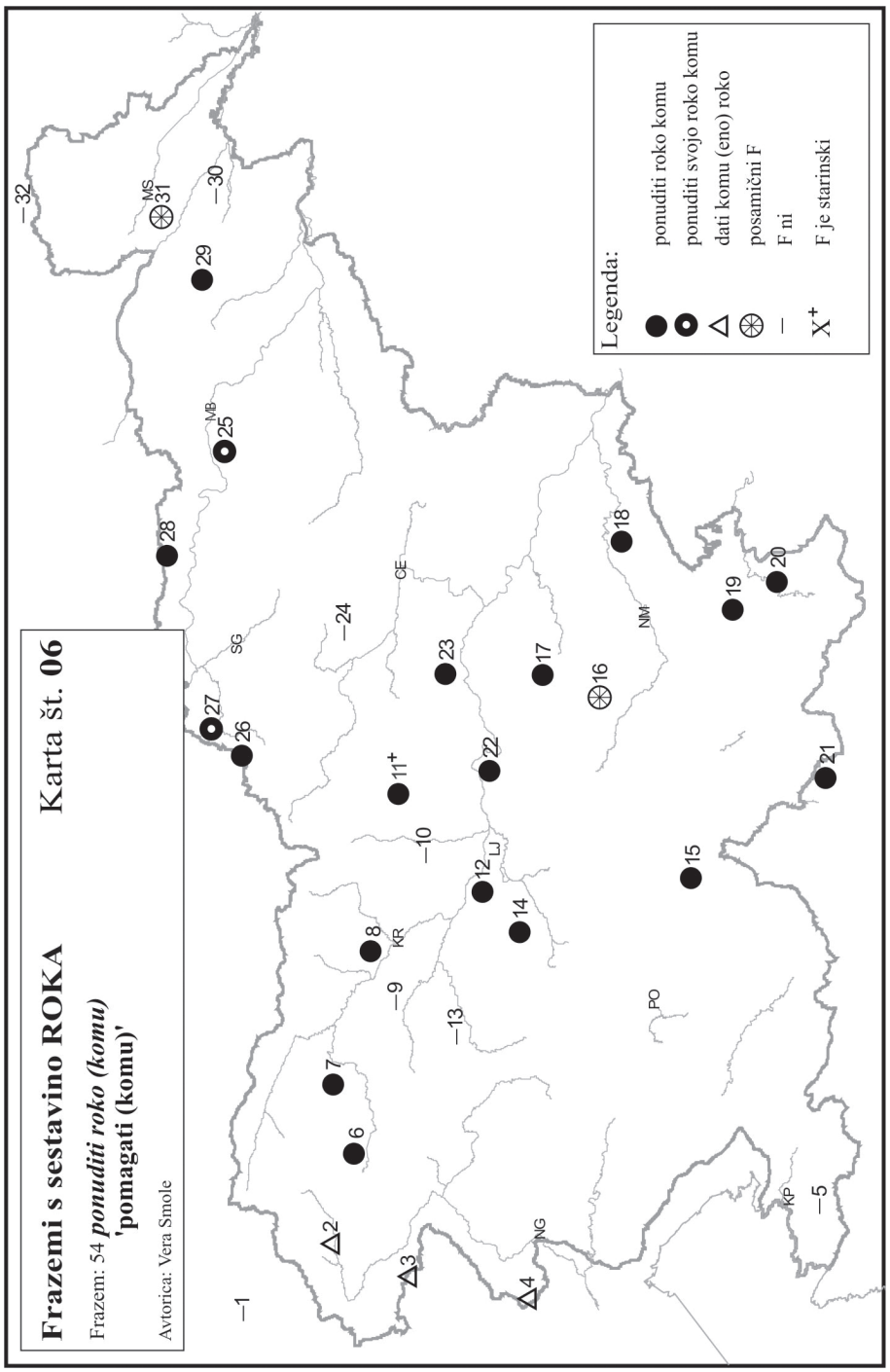
SSKJ: šalj. ustavili se bomo, *kjer bog roko ven moli* ʻv gostilniʼ. K-90 (152): evfem. *tam, kjer bog roko ven moli* ʻgostilnaʼ.

Sosednji jeziki: hr.–; frl. –; it. –; nem. –; madž. –.

Karta št. 06: (54) *ponuditi roko (komu)* ʻpomagati (komu)ʼ. Frazem ni poznan v treh bolj osrednjih in štirih obrobnih govorih, enkrat je označen kot starinski, dvakrat se sestavinsko razširi v *ponuditi svojo roko (komu)*, dvakrat pa se zamenja glagolska sestavina: v »podati« (T16) oziroma »podariti« (T31). Na zahodu se izoblikuje areal s kalkiranim istopomenskim italijanskim frazemom *dati (eno) roko (komu)* iz it. *dare una mano*. Karta je primer predstavitve frazema, ki ga na zahodu zamenjuje drug frazem, prevzet in dobesedno preveden iz sosednjega jezika.

Izbrano gradivo: T02: Mo đáːm no rokùo. T04: Smo jən ˈdaːl nu ˈəːrku, ki sa bli poˈtˈriːəbni. T12: Səm mo róːko punúːdu, pa mə j-je udklóːnu. T17: Či̯e mu ná-p suọ́sẹt rakùọ punú̯ːdu, bẹ tẹškù̯ː pražvǻːl.

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 05
Frazem: 67 tam, kjer bog roko ven moli
'v gostilni'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
tam, kjer bog roko ven moli
tam, kjer bog roko ven drži
drug frazem
– F ni
? nejasno
X+ F je starinski
X* glej komentar
MS
MB
SG
KR
CE
LJ
NG
PO
NM
KP

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 06
Frazem: 54 ponuditi roko (komu)
'pomagati (komu)'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
ponuditi roko komu
ponuditi svojo roko komu
dati komu (eno) roko
posamični F
F ni
F je starinski
MS
MB
SG
CE
KR
LJ
NM
PO
NG
KP

Ujemanje med knjižno in narečnimi oblikami je veliko, z izjemo zahoda, ki je prevzel frazem iz sosednjih romanskih jezikov, isto se je zgodilo v zahodnih hrvaških narečjih, v knjižnem pa ne obstaja. Sestavinsko blizu in pomensko enak mu je madžarski frazem, enak pa makedonski.

SSKJ: ekspr. *ponuditi komu roko* ʻbiti pripravljen, želeti komu pomagatiʼ, ʻizraziti željo se s kom poročitiʼ. K-90 (151): *ponuditi roko (komu)* ʻpomagati (komu)ʼ.

Sosednji jeziki: hr. –; frl. *dâ une man* = it. *dare una mano a qcn*. /dati roko komu/ ʻkomu pomagatiʼ; nem. – [*j-m unter die Arme greifen* /pod roko prijeti koga/ ʻpomagati komu v nesrečiʼ, *j-m in die Hände arbeiten* /v roke delati komu/ ʻpomagati komuʼ]; madž. *a karját nyújtja valakinek* /pomoliti roko nekomu/ ʻpomagati nekomuʼ.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *ponudit roko (kome)* ʻpomagati (komu)ʼ MB: 271; hr. nar. *dat rúké (rûku) komu* ʻpomagati komuʼ MMM: 290; an. *give s-b a free hand* > mak. *pruža nekomu raka* ZM: 57.

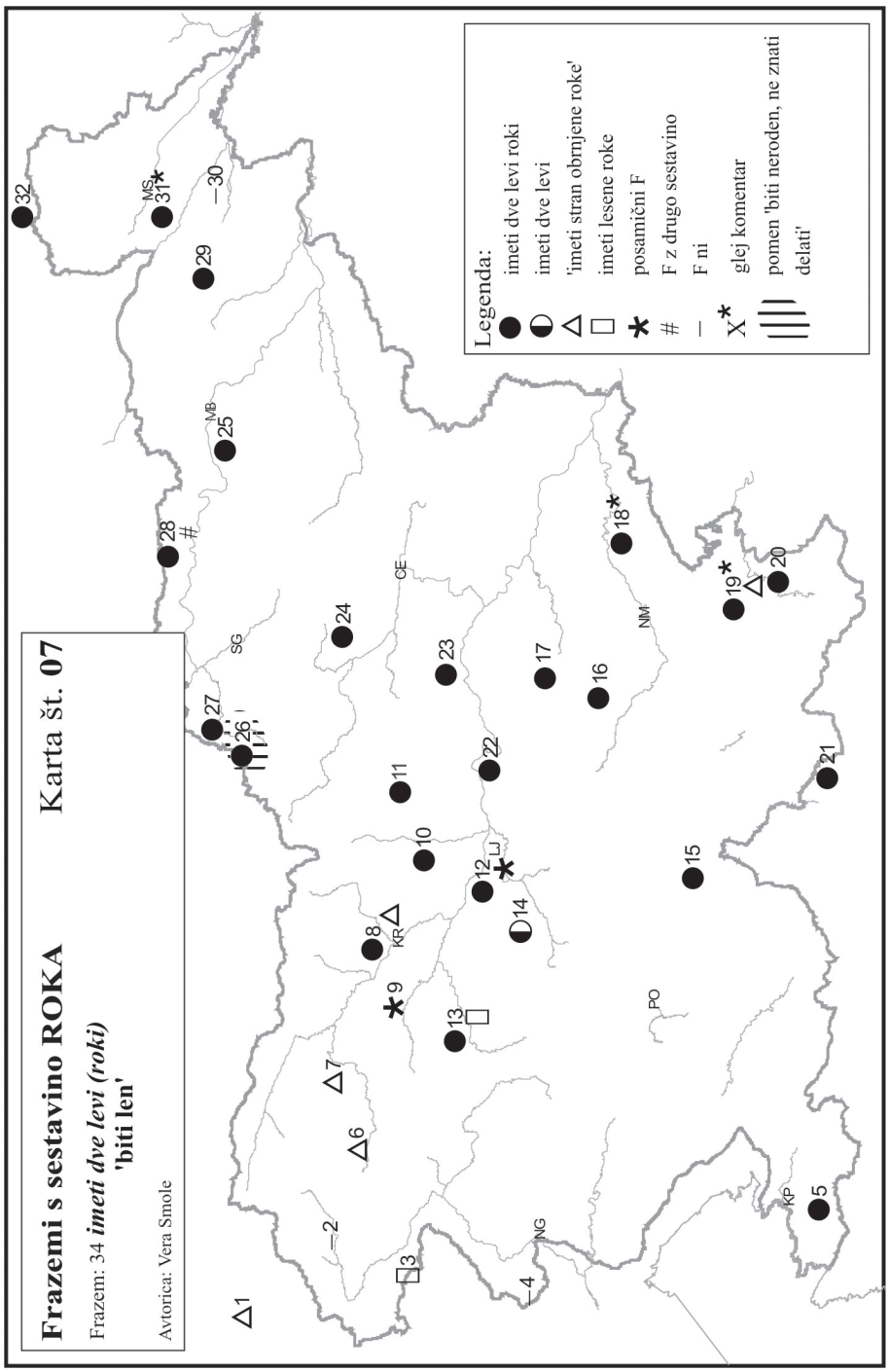
Karta št. 07: (34) *imeti dve levi (roki)* ʻbiti lenʼ. Frazem se v svoji okrnjeni varianti *imeti dve levi* pojavi samo enkrat, sicer pa je v rabi povsod (zaradi pluralizacije ženske dvojine večinoma v množinski obliki sestavine »roka«), razen v severozahodnih govorih, kjer ga v štirih bolj severnih zamenja istopomenski frazem z drugačno pomensko motivacijo in ki ga moramo zaradi notranje variantnosti na karti poenostaviti v *imeti stran obrnjene roke* (T01 *imeti roke bek* ʻstranʼ *zasukane*, T06 *imeti roke obrnjene proč od dela*, T07 *imeti preč zasukane roke*, T08 *imeti roke preč obrnjene*), v dveh južnejših govorih pa frazem *imeti lesene roke*. Frazem *imeti stran obrnjene roke* z neobveznim dodatkom *še svetniki jih imajo k sebi*, poznajo tudi v enem belokranjskem govoru (T19). Sestavinsko različna, a pomenskomotivacijsko sorodna sta najbrž leksema *imeti tak* ʻtakoʼ *obrnjene roke kak* ʻkot, kakorʼ *krt* v T09 in *roke gledajo nazaj (komu)* v T12. Še istopomenski frazem brez sestavine »roka« poznajo v T28, tj. *imeti gumpe* ʻbuleʼ *pod pazduhom* ʻpazduhoʼ. V T26 ima frazem pomen ʻbiti neroden, ne znati delatiʼ, torej enako kot je v vseh drugih jezikih s tem frazemom. Karta je primer predstavitve frazema z dokaj lepimi areali narečnih frazemskih variant.

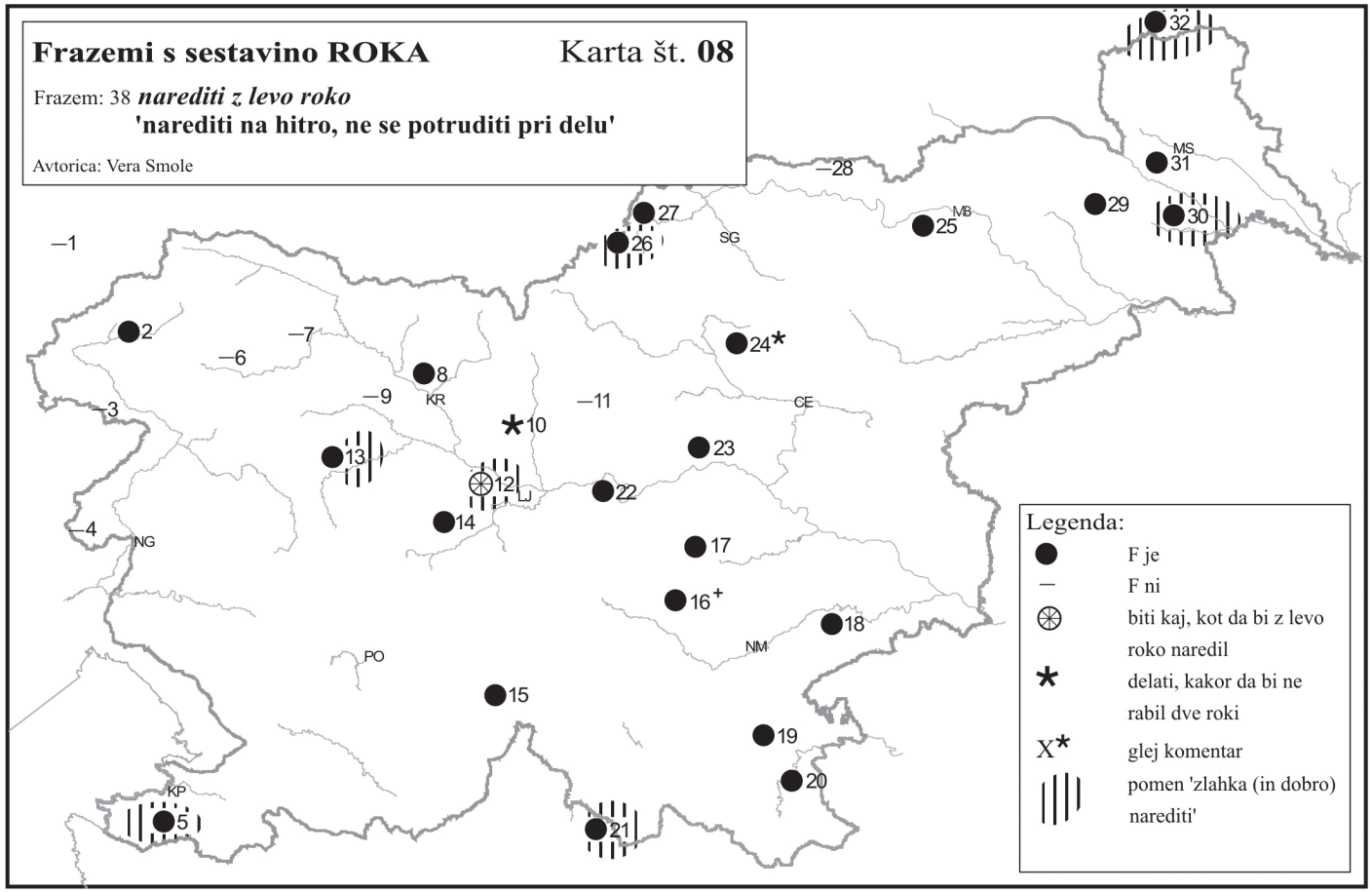
Izbrano gradivo: T05: ˈIːma dˈvẹː lẹvà ˈruokà. T06: Tàː ma pa ud dẹ́ːva rọčẹ̀ː pˈreč ubárńene. T09: ˈMaš ˈtək ubárnəne rukẹ̀ː kət kə̀rt. T13: Prà:u̯je, de ma ˈlesiẹne ruọ́ke, al ˈpa dviẹ ta liẹ́u̯. T15: Íːma dvèːi̯ léːi̯və rọ́ːkə. T18: Tàː ma pa abùːdvej lǻːveᵉ rakìːᵉ. T20: ˈNiːš ni ˈbəło odˈńega, dˈvẹː ˈlẹve ˈrọke je ˈimał. T26: ˈŠət ma pa res dˈu̯ẹː ˈleːu̯i ˈrọoːkė, ˈkərkej ne narˈdiː.

SSKJ: ekspr. *imeti dve levi (roki)* ʻbiti len, neroden pri deluʼ.[19] K-90 (150): *narediti z levo roko (kaj)*.

Na severozahodu poznajo drugačna frazema kot v knjižnem jeziku in drugih narečjih, in tudi sicer je ujemanje med knjižnim in narečnimi oblikami frazema popolno samo tam, kjer je še ohranjena ženska dvojina, drugod pa je odstopanje na morfološki ravni. Čeprav frazema ni v sosednjih furlanskem, italijanskem in madžarskem jeziku, pa spada med frazeme, ki so znani veliko jezikom, vendar v pomenu ʻbiti nespreten, nesposoben za deloʼ.

[19] Dejansko gre za dva pomena: 1. ʻbiti lenʼ, 2. ʻbiti neroden pri deluʼ. Pomenski oklepaji so dodani, v SSKJ pa je frazem od pomena ločen z drugačnim tiskom. Dva različna pomena frazema sta v SSKJ ločena s podpičjem.

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 07
Frazem: 34 imeti dve levi (roki)
'biti len'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
imeti dve levi roki
imeti dve levi
'imeti stran obrnjene roke'
imeti lesene roke
posamični F
F z drugo sestavino
F ni
glej komentar
pomen 'biti neroden, ne znati delati'
SG
CE
MB
MS
NM
PO
KR
LJ
NG
KP

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 08
Frazem: 38 narediti z levo roko
'narediti na hitro, ne se potruditi pri delu'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
F je
F ni
biti kaj, kot da bi z levo roko naredil
delati, kakor da bi ne rabil dve roki
X*
glej komentar
pomen 'zlahka (in dobro) narediti'
KP
NG
PO
KR
SG
MB
MS
CE
NM
LJ

Sosednji jeziki: hr. *imati dvije lijeve ruke* ʻnespretno opravljati posel, biti nespreten, nevešč v delu, ki se opravlja ročno'; frl. –; it. –; nem. *zwei linke Hände haben* /imeti dve levi roki/ ʻbiti neroden, nespreten pri delu' madž. – [*kétbalkezes* prid. ʻtak z dvema levima rokama, neroden']. Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *jəmət dve leve* ʻlen biti' MB: 279, 285, 287; hr. nar. *imat dvi live ruke* ʻbiti nespretan' MMM: 291; tudi gornjelužiško *dwě lěwej ruce měć* in rusko v enakem pomenu I–W: 294; ang. have two left hands > mak. [*(kako) faten vo racete*], *ima dve levi race* ZM: 57.

Karta št. 08: (38) *narediti z levo roko* ʻnarediti na hitro, ne se potruditi'. Z izjemo severozahodnih govorov je frazem v narečjih dobro razširjen, zapisane pa so bile tudi posamične variante, dve z bistveno sestavino »leva (roka)«: *biti, kot da bi z levo roko naredil kaj* v T12 in *lotiti se česa bolj na levo roko* v T24 ter en frazem samo s sestavino »roka« – *delati, kakor da ne bi rabil dve roki* v T10. Iz besedilnih zgledov in razlag frazema se je pokazalo, da ima frazem dva pomena, vendar v istem govoru le enkrat (T13). Drug pomen, ʻzlahka (in dobro) narediti', nima strnjenega narečnega areala, pojavlja se zelo razpršeno. Na karti je primer frazema, ki v narečjih obstaja v dveh pomenih, obenem pa spet oddeljuje severozahodni del narečnih govorov, ki frazema nimajo.

Izbrano gradivo: T05: Sej ˈuːni ˈlaːxkȯ ˈnardi u̯sȧ z ˈlẹːvȯ ˈruokȯ; ˈlåːxkȯ, ki ˈjiːma uˈseɣa. T12: Kə bi is ta lẹ́ːvo ròːko narȅːdu. T30: ˈTọː ˈjåz z ˈlẹːvọj rọˈkọːj naˈrẹːdi̯n. T32: ˈTå̯u̯ z ˈleːi̯vof roˈkå̯u̯f naˈrẹːdin.

Tako v knjižnem jeziku kot v narečjih – toda samo enkrat v istem govoru – ima frazem dva pomena. Frazem je v obeh ali samo enem pomenu poznan tudi v nekaterih drugih jezikih. Razpršenost pomena ʻz lahkoto, brez težav' v narečnih govorih bi nakazovalo pomensko prenovitev če ne celo relativno novost tega frazema.

SSKJ: pog. to bo naredil *z levo roko* ʻz lahkoto, brez težav', ʻne temeljito, površno'. K-90 (150): *narediti z levo roko (kaj)*.

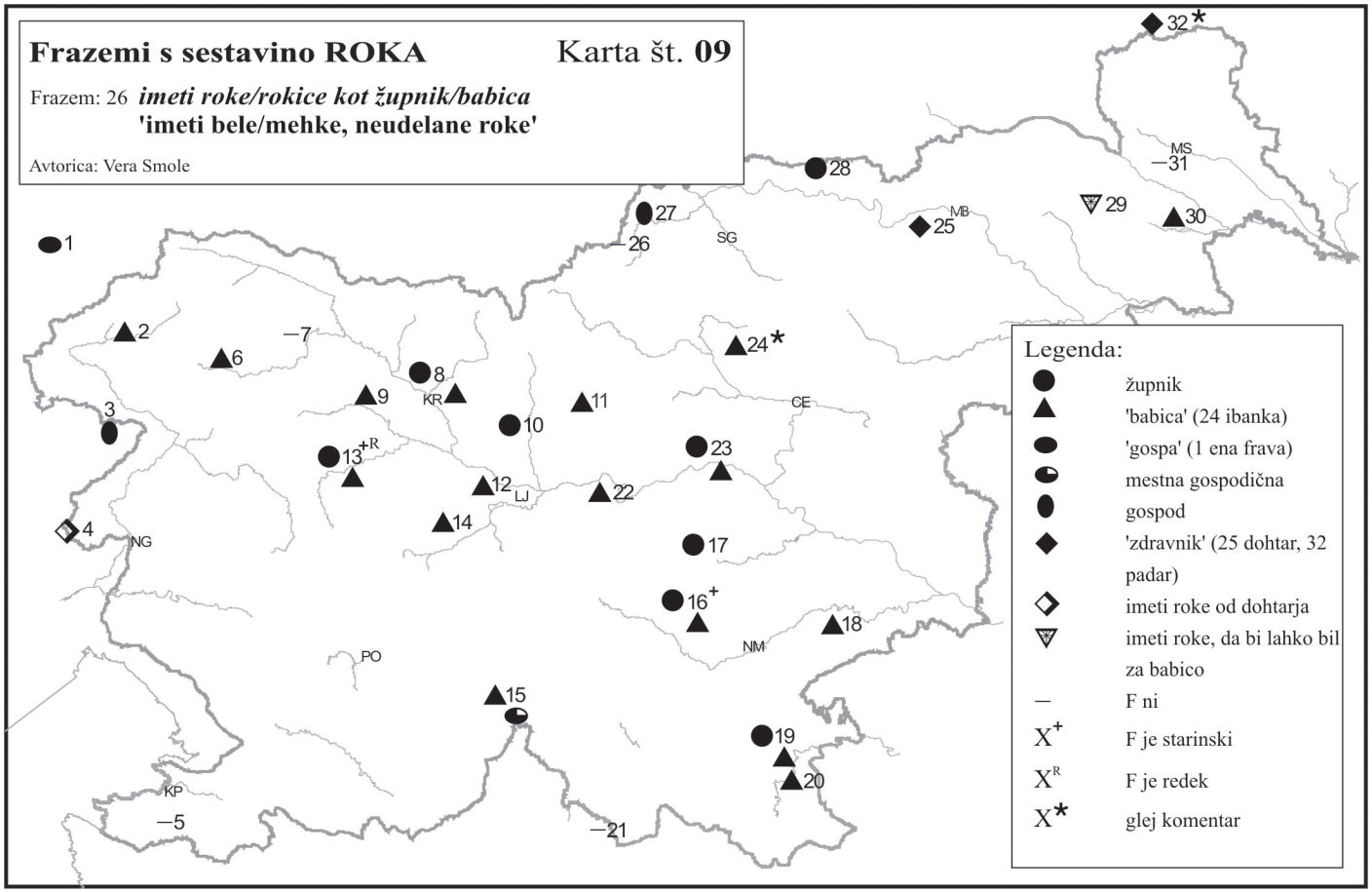
Sosednji jeziki: hr. *lijevom rukom [napraviti i sl.]* ʻnemarno, površno, brezvoljno; z lahkoto, brez težav'; frl. –; it. –; nem. *mit der linken Hand* /z levo roko/ ʻmimogrede, z lahkoto';[20] madž. – [*fél kézzel megcsinálja* /narediti s »polovico« roke, z eno roko/ ʻz lahkoto narediti'].

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *nəredit z levo roko* ʻnarediti z lahkoto, brez težav; narediti površno' MB: 282.

Karta št. 09: (26) *imeti roke/rokice kot župnik/babica* ʻimeti bele/mehke, neudelane roke'. Frazem ni bil zapisan v petih točkah, drugod pa v tem pomenu obstaja več frazemov. Dva se dejansko postavljata že v izhodišču in sta tudi v narečjih najpogostejša, to sta *imeti roke kot babica* (sedemnajstkrat; v T24 leksem »babica« nadomešča narečni »ibanka«) in *imeti roke kot župnik* (osemkrat)[21] in se petkrat pojavljata v istem govoru kot dvojnica (morda za ženske in za moške, kar pa ni nikoli posebej navedeno!). Frazem *imeti roke kot babica* ima enkrat sorodno različico *imeti roke, da bi lahko bil kdo za ba-*

[20] V enakem pomenu tudi gornjelužiško *z lěvej ruku činić/sčinić něšto*; v ruščini tega frazema ni I–W: 301.

[21] Variantnost primerjalnega veznika tu zanemarjamo, ker bi zahteval posebno karto; smiselna bi bila pri kartografiranju samih primerjalnih frazemov.

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 09
Frazem: 26 imeti roke/rokice kot župnik/babica
'imeti bele/mehke, neudelane roke'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
župnik
'babica' (24 ibanka)
'gospa' (1 ena frava)
mestna gospodična
gospod
'zdravnik' (25 dohtar, 32 padar)
imeti roke od dohtarja
imeti roke, da bi lahko bil za babico
F ni
F je starinski
F je redek
glej komentar
SG
MB
MS
KR
CE
LJ
NG
PO
NM
KP

bico. Predvsem v obrobnih govorih se po enkrat pojavljajo še drugi frazemi (ki jih tokrat izjemoma kartografiramo s posebnim znakom): *imeti roke kot ena frava* ʻgospa', *imeti roke kot gospod*, *imeti roke kot komara* ʻbabica, pomočnica pri porodu' in *imeti roke kot mestna gospodična*, trikrat se z isto pomenskomotivacijo in različno leksično oz. skladenjsko uresničitvijo pojavljajo frazemi *imeti roke kot dohtar* ʻzdravnik', *imeti roke kot padar* ʻzdravnik' in *imeti roke od dohtarja* ʻzdravnika'. Karta je primer kartografiranja primerjalnega frazema in je najbližja leksičnobesedotvornim kartam, še posebno, če tako kot v tem primeru, A-del primerjalnega frazema v narečnih govorih ne variira.

Izbrano gradivo: T01: Màːš róːke káːkər na fràːwa. T02: Ma rukìę ko báːpca. T04: Ma ərˈkaː od ˈduːəxtərja. T12: Tẹ̀ːmu se pa vìːt, de ni-nkòːl dẹ́ːloų, k-ma táːke rukẹ̀ː kə báːpca. T25: ˈTaː pa ˈmaː ˈrọːke ko ˈdọːxtar. T28: ˈToː mo pa ˈřóːke ko ˈžuːpnik, ˈjaː. T30: ˈTåkšnä rọˈkẹː ˌjˈmǫ̣ː kåk ˈbåbˌjca. T32: ˈTaːkše roˈkẹː ˈmaː kåk ˈpådar.

Glede na pogostost frazemov *imeti roke kot babica* in *imeti roke kot župnik* bi ju veljalo sprejeti tudi v knjižni jezik. Zanimivo, da je frazem (C-del je ʻvršitelj cerkvene službe', celo 'cerkveni dostojanstvenik') poznan samo v narečnem hrvaškem in makedonskem jeziku.

SSKJ: –. K-90 –.

Sosednji jeziki: hr. –; frl. –; it. –; nem. –; madž. – [*nem törte fel a kezét a kapanyél* /motika mu ni poškodovala rok/ ʻni opravljal kmečkih del, je mehkužen'].

Drugi jeziki in narečja: hr. nar. *ruke bile ka u pratra* ʻfratra' *komu* ʻbele, negovane, neudelane roke' MMM: 292; mak. dolnjevardarski govor *íma rắce kut na vladíka* /ima roke kot vladika/.

Karta št. 10: (37) *iti komu na roke* ʻnarediti kaj v dobro koga'. Frazem ni znan samo v porabski točki T32, je pa kar v devetih točkah rabljen morfološko varianten frazem *iti komu na roko*, in sicer so te strnjene na dveh (oz. treh) ločenih območjih. Karta je primer splošno razširjenega frazema z eno samo varianto.

Izbrano gradivo: T15: Mə je ˈšu pa ne rùọke. T17: Tụ̀ː s-mi šu pa fèjst na rùọke, kę̣-s žį̣e ụčìẹrej pukụ̀ːsu. T28: ˈTətamu m-mu pa šˈlə na ˈřòːke.

V primerjavi s knjižnim jezikom je pomen frazema v narečjih samo v smislu nudenja pomoči (na lastno željo); podobno je razbrati tudi iz drugih jezikov in narečij.

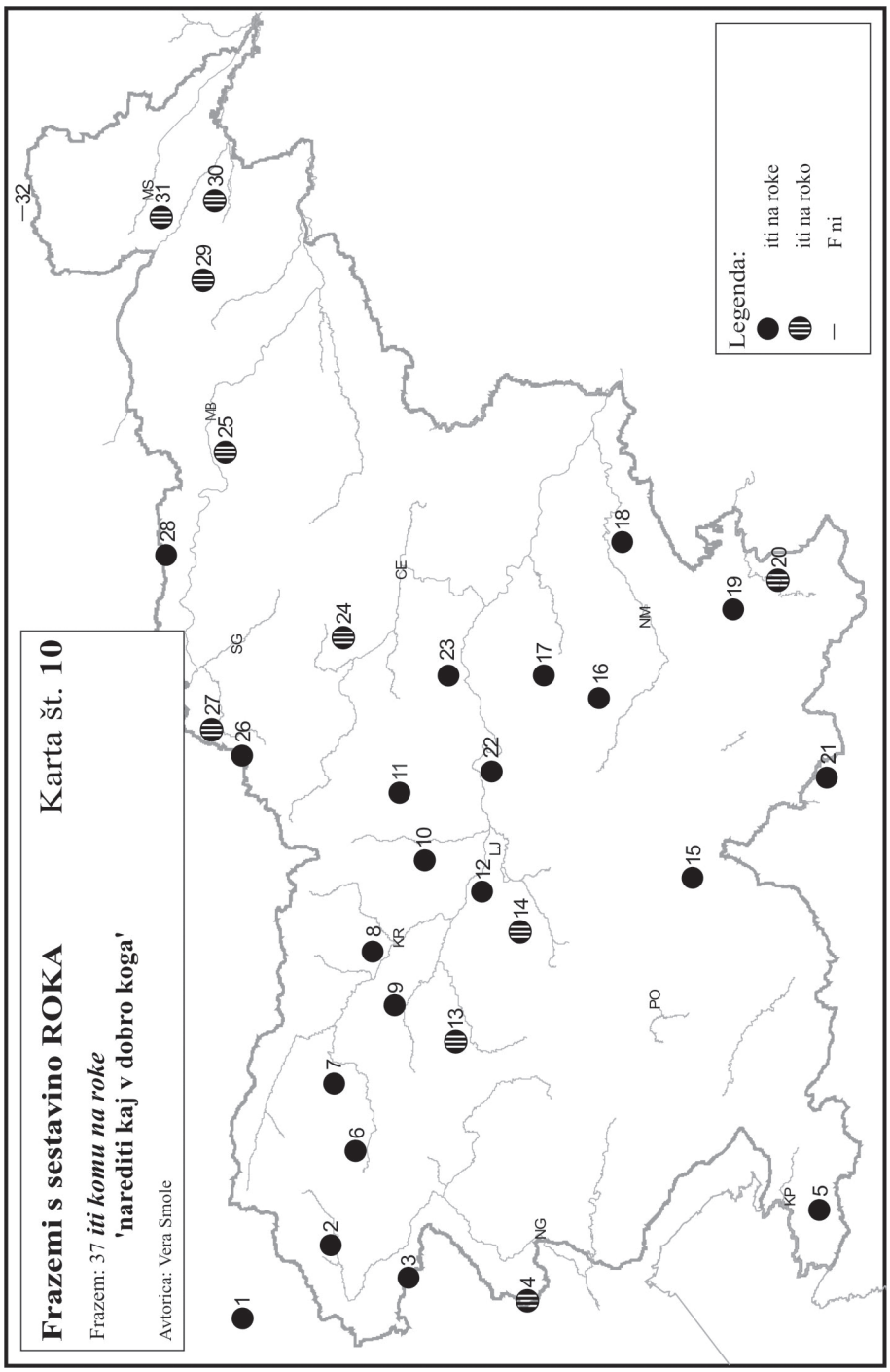
SSKJ: pog. *na roke, na roko jim gre* ʻdela zanje tako, kot želijo', ʻpomaga jim'. K-90 (151): *iti na roke/na roko (komu)*.

Sosednji jeziki: hr. *ići na ruku komu, čemu* ʻravnati v korist koga, česa, delati uslugo komu, želeti biti koristen komu, čemu'; frl. – [*al è un om a la man*, it. *è un uomo alla mano* /je človek pri roki, na roko/ 'vljuden, prijazen, ljubezniv človek']; it. –; nem. *j-m zur/an die Hände gehen* /iti na roke komu/ (T: 336) ʻpomagati komu' in *j-m zur Hand gehen* /iti na roko komu/ ʻbiti v pomoč komu'; madž. *a kezére játszik* /»igrati« nekomu na roke/[22] ʻpomagati nekomu, narediti kaj v dobro koga'.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *mu je ˈšoų̯ nạ̯ ˈruːəka* IT: 196[23] in *jət nə roko* ʻpomagati (komu)' MB: 271; hr. nar. *ić na ruku komu* ʻpomagati komu' MMM: 291.

[22] Tak dobesedni prevod bi imel tudi ruski frazem.

[23] IT glej Tominec 1964; primer je pretranskribiran v sodobno nacionalno transkripcijo.

Frazemi s sestavino ROKA
Karta št. 10
Frazem: 37 iti komu na roke
'narediti kaj v dobro koga'
Avtorica: Vera Smole
Legenda:
iti na roke
iti na roko
F ni
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
KR
LJ
NG
PO
KP
SG
CE
NM
MB
MS

3 Dodatna analiza

Analiza gradiva je potekala še v smislu tipološke delitve zbranih frazemov po dveh osnovnih kriterijih: 1) po primerjalnem glede na obstoj frazemov v dveh zvrsteh slovenskega jezika, tj. v knjižni in narečni zvrsti, in 2) po primerjalnem glede na obstoj frazemov v drugih (zlasti slovanskih in stičnih) jezikih (in narečjih). Za kartografiranih deset frazemov je tovrstna analiza vključena v komentar (glej razdelek 2), zaradi prostorske omejenosti prispevku pa tu navajam samo dodatnih nekaj najbolj tipičnih frazemov iz vsake skupine, dobljenih po prvem (znotrajzvrstnema) kriteriju.

3.1 *Razširjenost frazema v zvrsteh slovenskega jezika*. Po tem kriteriju smo frazeme razdelili na: 1. *knjižne*, 2. *splošnoslovenske* ali *skoraj splošnoslovenske*, 3. *pogoste*, 4. *redke*, 5. *področne* in 6. *lokalne* frazeme.

3.1.1 *Knjižni*, v narečjih neživi ali zelo redko rabljeni frazemi,[24] taki so npr.: (9) *biti na dosegu roke* ʻbiti zelo blizuʼ, (10) *ugrizniti roko, ki te ščiti* ʻbiti nehvaleženʼ, (12) *biti kot brez rok* ʻbiti neroden, ne se znajtiʼ, (15) *biti na svojo roko* ʻbiti svojeglav, trmastʼ, (48) *umiti si roke kot Pilat* ʻne sprejeti odgovornosti za slabo dejanjeʼ in (56) *podpisati z obema rokama* (*kaj*) ʻpopolnoma se s čim strinjatiʼ.

3.1.2 *Splošnoslovenski* ali *skoraj splošnoslovenski* frazemi[25] so npr.:[26] (4) *biti od rok* ʻbiti daleč, težko dosegljivʼ, (7) *biti v dobrih rokah* ʻbiti lepo oskrbovanʼ, (18) *delati/narediti kaj z golimi rokami* ʻdelati/narediti kaj brez pripomočkov, orodjaʼ, (19) *pasti v roke komu* ʻdati se ujetiʼ, (22) *priti v roke kdo komu* ʻobračunati kdo s kom (kot pretnja)ʼ, (25) *iti (dobro) od rok* ʻhitro, uspešno delatiʼ, (27) *imeti pri roki* ʻimeti blizuʼ in (28) *biti pri roki* ʻbiti blizuʼ, (37) *iti komu na roke* ʻnarediti kaj v dobro kogaʼ, (51) *v roke vzeti koga* ʻošteti, ustrahovati kogaʼ, (58) *priti praznih rok* ʻpriti brez darilaʼ, (64) *vzeti pamet v roke* ʻspametovati seʼ, (73) *imeti polne roke dela* ʻimeti veliko delaʼ, (74) *meti si roke* ʻveseliti se dobičkaʼ.

3.1.3 *Pogosti* frazemi[27] so npr.: (5) *imeti zlate roke* ʻbiti dober in priden delavecʼ, (14) *jesti iz roke komu* ʻbiti poslušen, vdan komuʼ, (20) *dati proste roke komu* ʻprepustiti odločitev o načinu dela komuʼ, (21) *imeti proste roke* ʻdelati po svoje, brez navodil, zahtev drugihʼ, (39) *narediti na svojo roko* ʻnarediti po svoje, brez posvetovanja z drugimiʼ.

[24] Kot redke pojmujem frazeme, ki se neoznačeni v narečnih govorih pojavijo razpršeno v manj kot desetih točkah, tj. v manj kot eni tretjini krajev. Običajno v istem pomenu v govoru obstaja drug, bolj rabljen frazem.

[25] To so frazemi, ki so lastni (skoraj) vsem v raziskavo vključenim narečnim govorom, najmanj pa petindvajsetim, in predvidevamo, da tudi večini tokrat v raziskavo nevključenih govorov. Dodatno bi jih lahko razdelili na zgradbeno in leksično enake ali zelo sorodne in na bolj ali manj variantne.

[26] Navajam samo knjižne frazeme brez narečnih variant.

[27] To so vmesna skupina frazemov, ki so v narečjih še vedno dovolj pogosto rabljeni, da jih ne moremo imeti za knjižne, hkrati pa niso prisotni v večini (obravnavanih) govorov; številčna zastopanost v govorih bi bila več kot šestnajst (več kot v polovici govorov) in manj kot štiriindvajset, hkrati pa odsotnost frazema ne predstavlja strnjenega areala, ampak je ta razpršena. Za večji del teh frazemov je značilna tudi zgradbena ali/in leksična variantnost (te tokrat ne navajamo).

3.1.4 *Redki* frazemi,[28] npr.: (8) *biti na desno roko* ʻbiti na desni strani', (40) *položiti roko nase* ʻnarediti samomor'.

3.1.5 *Področni* frazemi,[29] npr. (11) *z rokami (-o) narediti, z ritjo podreti* ʻbiti nekonstruktivnega značaja oz. truditi se, a ne uspeti', (34) *imeti dve levi (roki)* oz. (34a) *imeti stran obrnjene roke* ʻbiti len', (38) *narediti z levo roko* ʻnarediti na hitro, ne se potruditi', (54) *ponuditi roko (komu)* oz. (54a) *dati (eno) roko (komu)* ʻpomagati (komu)', (67) *tam, kjer bog roko ven moli* ʻv gostilni', (68) *položiti roko na koga* ʻudariti koga'.

3.1.6 *Lokalni* frazemi,[30] npr.: T03: *imeti srečno roko* ʻdobro se odločiti', *imeti dolge roke* ʻkrasti', *imeti krvave roke* ʻbiti morilec', *vzeti se na roke* ʻbiti ob poroki brez premoženja, a imeti poklic (ženin)'; T04: *biti hitrih rok* ʻhitro poprijeti za delo in ga dobro opraviti'; T05: *dati kaj za dobro roko* ʻpriložnostno podariti, darovati kaj (npr. ob praznikih, ko ob raznih običajih hodijo otroci, ... po hišah)';[31] T06: *biti (kaj) odvisno od rok* ʻprihodnost je odvisna od pridnosti, marljivosti'; T08: *imeti trdo roko* ʻbiti škrt, neradodaren'; T09: *manjkati ene roke (komu)* ʻne moči narediti vsega pričakovanega'; T13: *ne znati ponucati* ʻporabiti' *rok* ʻbiti neroden'; T16: *biti hitrih rok* ʻkrasti vse od kraja'; T18: *imeti vajeti v svojih rokah* ʻdelati po svoje, brez navodil, zahtev ...'; T19: *iti od rok* ʻizgubiti kaj (npr. živino zaradi bolezni)'; T21: *dati vse iz rok* ʻradodaren biti'; T29: *ne biti z glavo tam, kjer so komu roke* ʻnepremišljeno delati'; T30: *roke stran/v kraj dati* ʻpri miru pustiti kaj'; T31: *podariti mrzlo roko komu* ʻbiti komu sovražen, biti z njim v slabih odnosih'

4 Variantnost frazemov

Ta se v narečjih kaže na več ravninah:[32]

4.1 *na semantični*, npr. (38, karta 08) *narediti z levo roko* ʻnarediti na hitro, ne se potruditi' ali ʻnarediti z lahkoto'; (5) *imeti zlate roke* ʻbiti dober in priden delavec' ali ʻbiti dober po srcu' ali ʻbiti radodaren',

4.2 *na morfosintatktični*, npr. *gledati pod*/*na roke komu*/*koga* ʻnadzorovati koga pri delu',

[28] Mednje bi lahko prišteli vse tiste, ki smo jih opredelili kot knjižne, poleg njih pa so še taki, ki se pojavljajo manj kot v polovici krajev v razpršenem arealu (zato ne morejo biti področni), so iz govorjenega jezika in ponavadi časovno zaznamovani (starinsko, novo).

[29] To so frazemi, ki imajo ali izrazite narečne sestavinske ali pomenske dvojnice na strnjenih arealih ali so dokaj pogosti, a odsotni na strnjenem arealu, ali so redki, a zavzemajo strnjen areal.

[30] To so frazemi, ki jih v naboru frazemov ni bilo in so bili v tej raziskavi zapisani samo v enem kraju. Zaradi relativno redke in neenakomerno porazdeljene mreže točk je možno, da se z nadaljnjimi raziskavami ugotovi, da so področni – prim. opombo 29.

[31] Prim. Marc Bratina 2005: 266: *dət zə dobro roko* ʻdarilo otrokom ob božiču in novem letu'.

[32] Fonetično-fonološko puščamo ob strani, saj je ta za slovenske narečne govore samoumevna.

4.3 *na leksični in/ali besedotvorni*, npr. *imeti roke kot led*/*smrt*/*pasji nos* ʻimeti zelo mrzle rokeʼ,[33] (20) *dati proste/fraj/svobodne roke komu* ʻprepustiti odločitev o načinu dela komuʼ, (59) *biti dobrih/odprtih rok* ʻradodaren bitiʼ, *sprejeti koga z odprtimi/razprtimi rokami* ʻrazveseliti se prihoda, obiska kogaʼ,

4.4 *na morfološki*, npr. (34) imeti dve levi/-e roki/-e ʻlen bitiʼ, (37) *iti komu na roke/na roko* ʻnarediti kaj v dobro kogaʼ.

5 Zaključek

Zbiranje narečnih frazemov je zahteven in dolgotrajen postopek, a ga je možno nekoliko skrajšati z izdelavo nekakšnih vprašalnic z relativno obsežnim naborom frazemov in njihovih pomenov iz knjižne in/ali drugih zvrsti istega jezika (ali celo iz drugega sosednjega in/ali sorodnega jezika), po katerih raziskovalec vodi pogovor z narečnimi govorci, pri čemer je potrebno vzeti v zakup vse pomanjkljivosti takega postopka.

Kljub običajnejšemu urejanju frazeološkega gradiva po leksikografskih načelih – ali pa prav zato – smo se tokrat odločili za njegov geolingvistični prikaz z namenom ugotoviti morebitne prednosti oz. novosti, ki jih lahko taka obravnava prinese. Po dosedanjem kartografiranju dobre polovice zbranih frazemov s sestavino »roka« (iz tega je narejen izbor desetih kart) je mogoče reči, da se ne pokažejo samo narečne variante in areali določenega frazema, ampak je iz pogostosti odgovorov možno sklepati na živost frazema v slovenskem jeziku na splošno. In kar je še pomembneje: glede na različno zgradbo frazemov (od predložnih zvez do večstavčne povedi) in njihovo stalnost kot inherentno lastnost je s primerjavo s sosednjimi oziroma kulturno vplivnimi jeziki možno kot na dlani opazovati, kateri stični jeziki in kako globoko – prostorsko in miselno – so segli v slovenski jezikovni prostor.

Ugotovitve sestavinske in pomenske prekrivnosti slovenskih frazemov s frazemi iz sosednjih jezikov so na osnovi samo desetih frazemov nerelevantne, vseeno pa vsaj za knjižni jezik in osrednja narečja nakazujejo dokaj enakomerno prekrivnost in veliko kombinatornost: z vsemi sosednjimi jeziki je ta v štirih primerih in nikoli z enim samim, a je obenem številčno povsem enaka prekrivnost z nestičnim makedonskim jezikom. Opazimo tudi dokaj velik vpliv romanskih jezikov (italijanščine in furlanščine) na zahodne slovenske narečne govore, čeprav se to v naših primerih večkrat odraža v odsotnosti ali zgradbi frazema kot pa v drugačnem, romanskemu enakem frazemu.

Variantnost slovenskih narečnih frazemov je prisotna na vseh jezikovnih ravninah.

Viri in literatura

HFR [= Hrvatski frazeološki rječnik] Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, 2003: *Hrvatski frazeološki rječnik.* Zagreb: Naklada Ljevak.

Ivčenko, Anatolij, Wölke, Sonja, 2004: *hornjoserbski frazeologiski słownik/Obersorbisches phraseologisches Wörterbuch/Verhnelužickij frazeologičeskij slovar'.* Budyšin/Bautzen: Domowina-VerlagGmbH.

[33] Pri primerjalnih frazemih pride na ta način do nastanka novih frazemov.

LK = Karničar, Ludvik, 1990: *Der Obirdialekt in Kärnten: Die Mundart von Ebriach/Obirsko in Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte (Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte)*. Graz 1986. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

K-90 = Kržišnik, Erika, 1990: Sestavina ROKA v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika. *XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

MB = Marc Bratina, Karin, 2005: Frazeologija vasi Rakitovec. V: *Meje in konfini* (zbrala in uredila V. Rožac Darovec), Koper, str. 261–288.

MMM = Menac-Mihalić, Mira, 2005: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj : s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Školska knjiga.

ZM = Murgovski, Zoze, 1994: *English-macedonian dictonary of idioms/Anglisko-makedonski rečnik na idiomi.* Skopje: avtor.

Keber, Janez, 2003: *Frazeološki slovar slovenskega jezika*. Poskusni zvezek. Ljubljana: Založba ZRC.

Peev, Kosta: frazeološko gradivo za makedonske dolnjevardarske in egejske govore (lastni arhiv).

SSKJ = SSKJ 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU (izd.) – DZS (zal.).

IT = Tominec, Ivan, 1964: *Črnovrški dialekt: Kratka monografija in slovar.* Ljubljana.

Summary

A Geolinguistic Survey of Selected Phrasemes with the Component *roka* 'Hand' in Slovene Dialects

The fieldwork in 32 different locations from various dialectal areas was carried out in a classic manner of material collection with the intention of geolinguistic presentation, i.e., with a questionnaire consisting of 75 semantically explained phrasemes with the component *roka* 'hand'. For geolinguistic presentation using iconic technique, ten phrasemes that were more interesting from various aspects were chosen. They are followed by a commentary with the analysis of dialect variation, some dialectal examples, an outline of the relationship between standard vs. dialectal phraseme(s) and a comparison with the phrasemes existing (or not) in the neighboring and some other languages and dialects.

Despite the usual organization of phraseological material according to lexicographic principles – or because of it – the author decided on its geolinguistic presentation with the goal of determining the possible advantages and/or innovations that can follow from such a treatment. Not only does the mapping undertaken heretofore of some half of collected phrasemes with the component *roka* (from this, the selection of ten maps has been made) reveals dialectal variants and areals of individual phrasemes, but from the frequency of responses it is also possible to draw conclusions about the vitality of the phraseme in Slovene in general. And what is even more important: considering a varied structure of phrasemes (from prepositional phrases to multi-clausal sentence) and the stability of their inherent feature, the comparison with neighboring and/or culturally influential languages makes it possible to observe what contiguous languages and how deeply – spatially and mentally – reached into Slovene linguistic area.

Additional analysis of material was carried out in the sense of a typological classification of collected phrasemes according to two criteria:

1) By the comparative criterion, based on how common the phrasemes are in two varieties of Slovene, i.e., in Standard Slovene and dialects, the phrasemes are classified into the following categories: (1) standard phrasemes, e.g., (10) *ugrizniti roko, ki te ščiti* 'to be ungrateful', (2) general Slovene and near-general Slovene phrasemes, e.g., (37) *iti na roke komu* 'to do something for the benefit of someone else', 3. common phrasemes, e.g., (32) *živeti iz rok v usta* 'to barely have enough to survive, just making ends meet', (4) rare phrasemes, e.g., (40) *položiti roko nase* 'to commit suicide', 5. regional phrasemes, e.g., (54) *ponuditi roko (komu)* or (54a) *dati (eno) roko (komu)* 'to help (someone),' and (6) local phrasemes, e.g., *vzeti se na roke* 'to be without property at the time of wedding, but having a job (groom)'.

2) After comparing the existence of phrasemes in other (particularly contiguous and Slavic) languages (and dialects), the author came to the following conclusions: The examples of congruity in elements and semantics between Slovene phrasemes and the phrasemes from contiguous languages are, based on only ten phrasemes, irrelevant, but nevertheless they show a uniform congruity and a high degree of combinatorics, i.e., in four cases it occurs with all neighboring languages, and it never occurs with only one. The congruity is numerically identical with non-contiguous Macedonian. One can also notice a fairly strong influence of Romance languages (Italian and Friulian) on Western Slovene dialects, although this is more commonly reflected in the absence and constructions of phrasemes than in a different, Romance-like phrasemes.

The variegation of Slovene dialectal phrasemes is present on all linguistic planes.